

Boross László: A Habsburgmonarchia*

I. Pesszimista jóslatok

zóta, hogy a francia forradalom következményei a nacionalizmust divatba hozták, a pesszimisták érdeklődéssel fordulnak a monarchia felé és a doktorok szemrehányásokat tesznek neki, mintha gyógyíthatlanul beteg volna. A német politikának a német az olasznak az olasz nemzeti egység és nagyság lett a vezéreszméje, s a francia politika az olaszokat segítette Ausztriával szemben, (a könnyű sikerekre vágyó második császárság alatt). A nemzeti eszme sikerei az akkor eléggé homogén orosz birodalom urait nagy önbizalommal töltötték el s a XIX. század első felében oly tekintélyt biztosítottak neki (kapcsolatban az orosz viszonyok homályosságával), mellyel, ereje semmi arányban nem volt. Nyugati hatások alatt ugyancsak egy összefogó nemzeti eszmét vett politikája élére, s ez az eszme, a pánszlávizmus, sok aggodalmat okozott Középeurópában. Mindezek az irányok összefutottak a Habsburgmonarchia ellen, melyet azonkívül előbb a magyar, később a délszláv és román nemzeti törekvések is fenyegettek, a csehországi és galíciai viszonyok is diszkreditáltak.

A nacionalista érvek mellé a monarchia fennmaradása ellen újabbban közgazdasági érveket is sorakoztatnak. Ezeket a következőkben lehetne összefoglalni: A monarchiában — mondják — a közérdeknek oly partikularisztikus magyarázatai érvényesülnek, hogy minden törekvés kicsikarásra és kizsákmányolásra irányul, minden siker protekció, minden balsiker elnyomtatás következménye, a közgazdaság végeredményben széles és reális alapokra nem fektethető, a közgazdasági élet nem takaríthatja el útból, ami haszontalan és nem biztosíthatja zavartalan fejlődését annak, ami a ráfordított munkát a legdúsabban gyümölcsöztetné. Ahol a status statusokra oszlik, hol a protekcionizmus szabály és az elnyomás rendszer, ott előbb-utóbb meghonosodik a korrupció is. A monarchia pedig mindkevésbé bírja el ez állapotokat,

* E tanulmány sem történelmi fölépítésében, sem gyakorlati konklúzióiban sok helyütt nem egyezik szemlénk álláspontjával. Mégis örömmel adjuk ki nemcsak számos eredeti és termékeny megpendítéseért de azért is, mivel első magyar kísérlet a Monarchia fennmaradása és jövő fejlődése problémájának rendszeres feldolgozására. Ez a vállalkozás reméljük ösztönzést fog adni más szempontú hozzászólásokra is.

szükségszerűen elszegényedik; lám, már elmaradt a többi nagyhatalom mögött véderejével, kimaradt a gyarmatpolitikából, és mégis alig tudja fizetni hadseregét, csak rosszul hivatalnokait, deficitekkel küzd, közgazdasági élete pang, görnyedve igazságtalan adóterhek alatt fáradtan vonszolja magát válságtól-válságtal felé. Az erősek még válságban is csak a gyengék kizsákmányolására gondolnak és a pusztítást, mely tevékenységük nélkül is bekövetkezett volna, tevékenységükkel hatványozzák. A monarchia már rég nem tud lépést tartani azokkal, akikkel hajdanta versenyzett és maholnap utóléri azok is, kikkel szemben már egyetlen attrakciója, hogy még gazdagabb. A monarchia területén és szomszédságában nem képzelhető a ténylegesnél ügyetlenebb alakulás: a középkor óta egymáshoz áhelyolt népek megakasztják most egymás nyugodt fejlődését, anélgett, hogy felszabadulva (és egyesülve véreikkel) boldoguljanak.

A monarchia (mondják még) egyedül áll Európában, mert oly gyenge, hogy senkise veszi komolyan. A monarchia egyedül áll, mert (így is mondják) Berchtold rossz politikát üz. (Akk egész biztosra veszik, hogy Berchtold rossz politikát üz, abból indulnak ki, hogy akinek bemondták, hogy a következő lépésre sakkhatt, az már csak ostoba lépéseket tehet.) Németország sokkal több bánik a monarchiával, mint Anglia a kuweiti szultánnal, úgy mint Franciaország bánt a madagaskari királynő-protezséjével. Olaszország, pillanatnyi barátságáért, robotlatja Albániában. Szerbia büntetlenül provokálgatja. Románia nem fogadja a köszöntését, s a bécsi delegációban dicsekszenek vele, hogy mégis megtettek mindent Románia barátságáért.

Valóban ezek nem örvendetes dolgok. S ha ezekkel mégse látom elintézve a monarchia fenmaradásának kérdését, sőt ellenkezőleg a jövődőt optimizmussal szemlélem: nem merek érveimmel előhozakodni, mielőtt, ha csak röviden is, át nem futottam, a Habsburgmonarchia és a számára fontos nemzetek fejlődését. Mert különben ama kényszerhelyzetbe jönnék, hogy érvelés közben újabb és újabb állításokat kell kockáztatnom, amivel azt a benyomást kelteném, hogy első állításomat csak további állítások halmozásával tudom — érvelés helyett — védeni.

Bár történelmi rekapitulációm majdnem Szent Péterig megy vissza és a monarchia minden népére és szomszédjára kiterjeszkedik, mégis oly rövid lesz, hogy végeredményben nincs az adott témának rövidebb feldolgozása mint az enyém. Bátorodom tehát, mielőtt a középkorba lépnék, szíves türelmüket kérn.

II. A ghibellin és a Habsburg-politika. Olaszország

Ma paradoxonul hangzik, hogy a Habsburgok politikája küszöbölte ki a római befolyást a német birodalmi politikából. Habsburgi Rudolf előtt a legnagyobb világi hatalom Európában a pápa volt, ki e hatalmat a németrómai császárságon keresztül gyakorolta. A germánok már, mikor első római területretöréseikhez császári jóváhagyást kértek, fogékonyak voltak a római

tekintély iránt. Ez a római tekintély, a kereszténység terjedésének is oly fontos úttörője volt, mint például Tahitin a francia tekintély. Mikor nyugatrómai császárok sem voltak, a római tekintély személyesítője a pápa lett, ki az olaszokat szellemi befolyásával a barbároktól védte is. Az osztrogótok uralma Itáliában alig volt egyéb, mint Itália védelmének átháramlása az osztrogótokra, ezeknek elvéréseig. Ingyen katonaság az olaszoknak. A frank és a németrómai birodalom papi (tehát ugyancsak római) befolyások eredménye volt, feladatuk egykori dokumentumok szerint a kereszténység terjesztése és a pápa egyszersmind Olaszország) védelme. Az invesztitúraharcban letörték a császárok első emancipációs törekvései. Hogy a középkori fejedelmek — és főleg a németromai birodalomban - főfeladatuknak Róma minél vitézebb szolgálását hitték, ezt a kereszteshadjáratok is igazolják. De Róma hegemoniája Európában alapjában véve az olaszok hegemoniája is volt. És ők leghevesebb belharcaik alatt is örködték azon, hogy a császár ne kerekedjék a pápa fölé, kire mint a barbárok fékentartójára szükségük volt. Viszont a felvilágosodott II. Frigyes, ki a pápai hegemoniát újonnan megakarta törni, nem akarta megtörni egyszersmind az olasz kultúrfölény hegemoniáját is, hanem az egyházi kultúra helyett az olasz polgári kultúrát óhajtotta, hogy a németrómai birodalom szellemi tőkéje legyen. A birodalom centrumát külsőleg is Olaszországba akarta tolni. Ezért voltak ghibellinek Olaszországban is, sőt leginkább Olaszországban, míg a pápa a partikularistáktól, Németországból és ama latin országokból kapott segítséget, melyekben olasz területek hódítására vágytak. A Staufok vereségével nem a német császárok buktak el, hanem az olasz hegemonia, Olaszország centralizálásának terve és az olasz befolyás Németországban. Míg tehát a klerusz befolyása máshol mindenfelé centralizációhoz vezetett. Olaszországban ezt ép a pápa gátolta meg, ki azonban csak addig tudta pótolni, míg a pápai befolyás világiakban is uralkodott. A pápa oly győzelemnek, mely a partikularizmus győzelme is volt, persze nem örülhetett sokáig, másrészt azonban: A Staufok elvértettek és az olaszok letörték.

A németek, kik ebből csak a Staufok tragédiáját és az erre következő interregnumot értették, érezték, hogy nem bírnak Rómával, se az olaszokkal, hogy ami az Alpeseken túl van érthetetlen számukra, idegen nekik, veszélyes. Felébredt az a bizalmatlanság mely bizonyos időben minden külső befolyással szemben tel szokott lepni és aztán a konjunktúrák állása szerint érvényesül vagy legyőzetik. Közvélemény lett Németországban, hogy Róma a németekre csak szerencsétlenséget hoz. Hasonlatos volt ez az eszméáramlat amaz újabbban Oroszországban, Tolsztojnál is érvényesülőhöz, hogy a nyugati eszmék az orosz népet, melynek viszonyaihoz más kell, kárhozatba döntenek. (És ebben persze van is valami mert a nyugati eszmék legkorábban a felső tízezrek között terjedtek el, akiknek a politika luxus, és akik a nyugati hatások

alatt mindenekelőtt a nacionalizmust és az imperializmust, tehát a külpolitikai eszméket karolták fel, mielőtt ennek az előfeltételei Oroszországban meglettek volna. Az orosz fejlődés sorrendje ezáltal végzetesen megzavarodott.) Németországban a római (olasz) befolyás azzal diszkreditálta magát, hogy bekeverte a németeket belharcaiba, sok szerencsétlenséget zúdítva közzéjük. A németek az olasz befolyással főleg a kléruszon keresztül érintkeztek és ezért minden reakciójuk rómaellenes volt. Ez volt a helyzet, mikor Rudolf habsburgi gróftól német királlyá választották. Csak királlyá és nem római császárrá, ki Rómába menjen a pápai koronázásért. Rudolf, gyakorlatias észjárású, körültekintő férfi, akinek nézetei a közvéleményből alakultak és aki nem szerette az ideológiát, nem is hajlott császári politikára. Egyetértésben kortársaival, abban látta királyi hivatását, hogy Németországban a rend és a határok őre legyen, egyébként pedig, a korabeli már feltörekvő német polgársághoz hasonlóan, családjá felvirágoztatását ismerte mindenekelőtt céljául. Megszerezte a babenbergi tartományokat, megtette az első lépést Csehország felé s a Habsburgok érdekszférája Albrecht alatt már Magyarországra is kiterjedt. A Habsburgok eredeti koncepciója, mely azonban nem volt számukra dogma, s melytől a konjunktúra minden csábítására eltértek, ez volt:

Hatalmas monarchia a birodalom szomszédságában. Míg a birodalomban a partikularizmus milderősebben érvényesül, a monarchia, úgy nőjön mellette, mint Görögország mellett Makedónia. Es akkor aztán vissza lehet térni a birodalmi politikához, melynek célja csak centralizálás lehet. Tehát a birodalom újraalapítása, de most nem a római eszméből kiindulva, hanem a természetes fejlődést követve. Magyarországon (és Csehországon is), mikor a Habsburgok fölléptek, az oligarchák gyengítették a királyságot. De a Habsburgok számításukat, hogy trónra jutnak, mégse az oligarchiára építették. Ellenkezőleg, örökösödési szerződésekkel jogcímet akartak szerezni mindjárt a meg nem kért és ezért opponáló oligarchia letörésére is. Amire a birodalomban még nem voltak elég erősek, azt a monarchiában feltétlenül keresztül akarták vinni. Bár a Habsburgok emiatt csak sokkal később szerezheték meg a magyar trónt, mint ha az oligarchákkal egyezkedtek volna és kénytelenek voltak az Anjoukat, a Luxemburgokat és Jagellókat előrebocsájtani, mégse tagadható, hogy türelmes politikájuk a legbölcsebb volt. Végül leszerződtek riváisaikkal is, a monarchia eszméjét, bárki vigye azt keresztül, princípiummá emelve. (Szerződések, melyekben a két szerződő ház, kihalása esetére, a másikkal testálja országait.) Olaszország a koncepcióban már nem szerepelt, a pápával nem törődött. A pápa Albrecht királyságát öt évig nem ismerte el, aminek azonban semmi következménye se volt. Ezzel a pápaság és az olaszok hegemoniája elvesztette „barbár” hadseregét, melyhez hozzászórt és egyszerre megszűnt. A pápák avignoni fogsága

és az idegenek inváziója Olaszországba közeledett. A luxem- még táplálják, ám nem teljesítik a ghibellin reményeket. A renaissance alatt az olaszok egyedül is megkísérlik a centralizálást. De már késő. A művészet fénykora soha sem előzheti meg a politika fénykorát, mert elvon a spekulatív, koncepciós politikától, (mely viszont a maga korában leköti a művészhajlamokat is) és csak ott egészséges fejlődés jele, ahol a politikai fejlődésnek egy nagyobb lépését követi, mely után az energia pihenésre szorul, és a szellemek nem találnak a politikában oly feladatokat melyek teljesen leköthetnék De Macchiavellinek már fontosabb volt, hogy minden részletig átgondolja es művészi formába öntse, mint hogy megvalósítsa eszmeit. Olaszország Ausztria, Spanyol- és Franciaország hatalmi szférájába került politikai fejlődésével gazdasági, ezzel meg kulturális fejlődése is megakadt. Várnia kellett, 1. míg a nemzeti eszme más országban is oly hatalommá fejlődik, hogy viszont elterjedve Olaszországban az olaszokat is inspirálja és fejlődésüket a helyes vágányba visszaigazítsa, 2. míg a hatalmi konstellációk, melyek a Habsburgok és Franciaország fénykorában reményteleneknek látszottak, egy olasz szabadságharc elől a siker lehetőségét nem zárják el. Olaszországnak erre sokáig kellett várnia és fejlődése számára évszázadok vesztek el.

III. A spanyol epizód

Mikor Albrechtet meggyilkolták, egy szomszédja se volt oly hatalmas, hogy zavarhatta volna koncepcióit. A franciákat már Rudolf visszaüzte az interregnum alatt eltulajdonított Burgund területéről. De a német fejedelmeket Albrecht sikerei bizalmatlansággal töltötték el a Habsburgházzal szemben és Albrecht halála után sokáig nem választottak Habsburgit maguk fölé. Jöttek a Wittelsbachok és Luxemburgok s ha ők vissza is estek sokszor a ghibellin politikába, de a Habsburg-politikát is folytatták (*Kurverein zu Rense*), sőt annyira vitték, hogy a Habsburgokkal Tirol-, Magyar- és Csehországokban, egymással Brandenburgban konkuráltak. A szerencse a Luxemburgoknak kedvezett, mert ők voltak a legelnézőbbek a partikularizmussal szemben. De ép ezért tartósak se lehettek sikereik. Családi politikájuk sem volt oly tőről szakadt, mint a Habsburgoké, nem élték azt a gondos családi életet, nem is volt oly sokfiás és sokágú, mégis összetartó családjuk. A Habsburgok túléltek a Luxemburgokat és mint örökségüket rántották magukhoz mit nem nyertek el tőlük versenydíj gyanánt. S ezentúl is úgy aratták legnagyobb sikereiket, mint virágzó család, melyben mindig voltak daliás férfiak, boldogító vőlegények: *bella gerant alii, tu felix Austria nube!*

Igy került a Habsburgokhoz Spanyolország is, ami a Habsburgpolitika egy szerencsétlen epizódjához vezetett. a) Beugratta a Habsburgokat intenzív német birodalmi politikába.

mielőtt a monarchiát konszolidálták volna, *b)* Beugratta őket a belügyek — és a magyar ügyek — per bagatalle kezelésébe, *c)* Bevitte a Habsburg-házba a spanyol klerikális befolyást, mely aztán épúgy megkötötte a Habsburgpolitikát, aminthogy Rudolf feloldotta volt a német politika régi kötöttségét, *d)* Felidézte rosszkor és a német belpolitikába engedte a Habsburg és Bourbondinasztiák versengését, mely aztán ép Németországban intéződött el a partikularizmus és reformáció győzelmével az egyházzal szemben, melynek a császárok ismét hadviselői voltak, és a Habsburgokkal szemben.

Es ennek így kellett lennie, mert a Habsburgok mind ennél Spanyolországra támaszkodtak, melynek hatalmát akkor mindenfelé túlbecsülték. Még pedig túlbecsülték az aranybányás gyarmatok miatt, de mi volt e gyarmatok haszna? Spanyolországot nem a földhöz már nem jutó emberfölösleg, az iparosodás és tőkeképződés vitte gyarmatpolitikára; ezért az arany és ezüstabányák földje oly emberanyagot vont el Spanyolországtól, melyre az országnak még szüksége volt. Az ország elnéptelenedett. Nemcsak hogy a földművelőnép fölöslegéből nem képződhetett iparososztály, de a földművelőnép is fogyatkozott. A szociális haladást mindig a képződő emberfölöslegek viszik előre, mert ezeknek a szükségleteit a régi viszonyok nem elégítik ki. Ők tették naggyá az ipart, ők a lateinerséget (az államot), ők a sajtót és megint csak ők a szocializmust. Azóta van haladás, mióta emberfölöslegek képződését bajos népvándorlásokkal paralizálni. Columbus szerencséje tönkretette Spanyolország reményeit, visszavetette haladását. És akik Amerikából kincsekkel hazatértek, korántsem hazájukat gazdagították. Mert Spanyolországban nem volt még ipar, mely a kincseket magához válthatta. A kincseket külföldre költötték: luxuscikkekért Olaszországba, Németalföldre, Franciaországba és Angliába is. A spanyolok kincse tehát csak Spanyolország ellenségeinek volt jó. Ezeknek a fejlődését valóban gyorsította is.

A Habsburgok Mária Teréziáig nem tudták lebonyolítani az V. Károly óta rájuknehezedő sok spanyol engagement-t. Maguk ellen koncentrálták a reformáció dőfését (a reformáció a rómaellenes reakció utolsó műve, Rudolf politikájának folytatása volt), a vele szövetkező német partikularizmus előtt defektálniuk kellett és hogy mégis legyen Németországból segítségük a franciák ellen, egy új nagyhatalmat kellett Németországban tenyészteniök. Ez ragadta el tőlük Sziléziát. Magyarország trónját csak kétszáz évvel, a korona megszerzése, kétszáz évvel a mohácsi vész után foglalhatták el. Ez is a spanyol rovásra irandó. Mert nem igaz, hogy őket ebben százötven évig a törökök akadályozták volna meg: amíg a Habsburgok vissza nem vonultak Németországban a reménytelen partikularizmus és XIV. Lajos előtt, egyetlen komoly hadjáratot se vezettek a törökök ellen. Viszont az első komoly hadjáratmal máris kiűzték a törököt az országból. (Véleményem szerint a török nagyon

túlbecsült ellenség volt; Európában majdnem minden győzelmes seregével kisdéd és pártokraosztott haderő állott szemben, melyet a szultán végtelen szolgahadával egyszerűen elöntött. A török birodalomnak sose volt fénykora, csak kedveztek a konjunktúrák egy ideig a törökök garázdálkodásának. Győzelmeiket sose értették, de mert egymásután sok következett, azt hitték, hogy ennek így kell lennie; innét az a tájékozatlan hengegés, mely a szultánok, a pasák és a bégek beszédeit szabályszerűen jellemezte. A törökök komoly erőfeszítésnek egyetlenegyszer se tudtak ellenállni. Nem pedig faji tulajdonságaik miatt, hanem mert nemzetük csak kényurak és szolgák kulturálatlan tömege volt; minden török, szolga is, kényúr is, a szultánon kívül, kit abszolút hatalom, irigység, csúszás-mászás, rosszakarat és imádat környezett.)

A mohácsi vészre következő magyar válság is csak a spanyol politika — Rákóczi fölkelése is csak a spanyol örökösödési háború miatt húzódnak annyi éven át. (Szavojai Jenő ezalatt aratta legnagyobb győzelmeit; a magyar kérdéssel felületesen bántak). Az örökösödési háború nélkül azok, kik Kakoczi alatt portyáztak, ehelyett Szavojai Jenő alatt Konstantinápoly felé nyomulhattak volna.

IV. A Habsburgok és a nacionalizmus

A Habsburgok sokféle engagementja gyengítette őket tehát Magyarországon is. A szatmári béke nem volt teljes győzelmük. A nemesség szervezete az országban továbbra is oly hatalmas maradt, mintahogy minden faluban is vannak befolyásos emberek, kik irányítják a nagyobbára közömbös falu politikáját és kiket előbb meg kell nyerni, mielőtt meg lehet nyerni a falut. Mária Terézia meg akarta nyerni őket. De bécsi udvarában nem volt nagy becsületük, mert Bécs a kultúrában már sokkal messzebb volt. A nemesek megint haza vágytak. De otthon se volt fölemelő az élet: magyar városi élet ép oly kevésbé volt még mint magyar udvar, a magyar nyelv vidéki nyelv volt, mint most a tót; centrum, hol az ország elitje összesereglik, szellemi tűzhely, hol fel lehet buzdulni, sehöl. Iskolákra csak az udvarnak és egyháznak volt pénze. Ha nem jön semmi se közbe, nehéz lett volna megakadályozni, hogy az ország el ne németesedjék csendesén és lassan, előbb a városok aztán a nemesség s aztán, kik felküzdik magukat a falvakból.

Ehhez azonban sok idő kell és minden közbejött. Mária Terézia már az encyklopédisták kortársnője volt.

József császár, a jóakarató, de túlságosan doktriner politikus, türelmetlenségével és a reformok ügyetlen sorrendezésével kesztyűt dobott a nemességnek és a papságnak. Így lehetett cselekedni már akkor is Franciaországban de nem oly országokban, hol a nép még csak ezekre hallgatott és bármily progresszív intenciói is voltak Józsefnek, monarchiájában épen

nem a haladást mozdította elő. A magyar nemesség, akkor egyszerűs mind Magyarország is volt, legalább gyakorlatilag, mert az egyetlen osztály volt, mely az országban politikai akciókat indíthatott. Az ő érdekük egyezett különben a szász és a többi kiváltságosokéval is. Csak ők tudtak a malkontenciájukkal visszhangot kelteni. Szóval, József reakciót szült, a külpolitika aztán szükségessé tette a pacifikálást és Józsefnek engednie, II. Lipótnak garanciákat adnia kellett.

Aztán jött a francia forradalom és a forradalomból kilobbant a nemzeti eszme. A XIX. század elején a nacionalizmus meghódította a német polgárságot is. Másfél évtizeddel rá már a magyar malkontenseknek is meg volt a politikai koncepciójuk. De itt meg kell állni egy percre.

A fejlettebb államok legnagyobb erőssége a hátramara-dottakkal szemben, hogy eszméik elragyognak és eláradnak oda is, hol a talaj még nincs számukra elkészítve. Így, mint már többször említettem és újra említnem kell, a nacionalizmus oly külpolitikára lelkesítette az oroszok masszív tömegére számító cári udvart, melyhez Oroszország még gyenge volt. De ép gyengesége miatt tiltakozni se tudott e politika ellen, melyet aztán a cári kormány egy évszázadig forszírozott, vezetett kudarcról-kudarcrá, nemcsak megakasztva, de megzavarva is ezzel Oroszország fejlődését.

A nacionalizmus a Habsburgmonarchiára is dezorganizálóan hatott. A spanyol epizóddal járó idővesztések után túlgyorsan jött neki és nem a centralizmus, hanem a szétszakadás malmára hajtotta a vizet. Bécsben megérezték a veszélyt: akkor lett igazán konzervatív, antinacionális és lavírozó a Habsburg politika. Bécsben tudták, hogy ha Napoleon és a cár feldarabolják a monarchiát, ez nem fog megint automatikusan összehúzódni. A centripetális erők még túlfejletlenek voltak. A Habsburgmonarchia az első francia császárság alatt legszomorúbb napjait élte. Pétervárott, Sándor cár és Napoleon barátsága idejében monarchiánk közeli bukását biztosra vették. A szerbek, kik 1718-tól 1739-ig már a Habsburgok alatt voltak, 1804-ben is, mikor fellázadtak a janicsár uralom ellen, a monarchiához akartak csatlakozni (azon egy föltétel alatt, hogy ne csatoltassanak Magyarországhoz.) Károly főherceg volt e terv legfőbb támogatója és már megegyezés volt a belgrádi vár átadásáról. De az udvar és a kormány, melynek legfőbb reményük és legfőbb aggodalmuk Oroszország volt, végül arra szánták rá magukat, hogy lojalitásuk jeléül tudassák az orosz udvarral, miszerint a szerb fölkelőtől ilyen meg ilyen ajánlatok érkeztek a császárhoz, aki ezekre nem reagált. Pétervárott nagyon hidegen és főlényesen fogadták és sehogyse méltatták e közléseket és az oroszok, kik különben már Romániában álltak, 1807-ben szövetkeztek Napóleonnal, megállapodtak a Balkán felosztásában és a szerbekkel Negotinben protektorátusi szerződést kötöttek. Mikor az orosz-francia barátság megingott, az oroszok elfog-

lalták Cattarót is, hogy Napoleont megelőzzék ott. Orosz- és Franciaország közé szorulva, Metternich politikája franciabarát lett, s a helyzet most már lassan javult; mikor a nagy hadsereg Oroszország ellen vonult, az oroszoknak a Balkánról takarodniuk kellett. A monarchiának nagy szerencséje volt, hogy rédekei Angliával párhuzamosak voltak, a békét a cár és a porta között Anglia közvetítette, de mert Angliának az oroszok csak Napoleon ellen kellettek, csak oly békét közvetített, mellyel az oroszok az oláh hercegségeket elvesztették. Mikor Napoleon, kiszorulva Oroszországból, új sereggel állt a német porondra, már Ausztriától függött, hogy merre libben a mérleg. A bécsi kongresszuson pedig Ausztria Angliával és Franciaországgal dolgozott együtt a sikerein nagyon elbizakodott Oroszország ellen. A lengyel királyság restaurását Sándor cár alatt Ausztria Francia- és Angolországgal együtt ellenezte; Poroszország ugyan hajlandó volt az egész Szászországért lemondani lengyel részéről de hogy erre a kompenzációra ne számíthasson, abban megint Castlereagh és Talleyrand voltak Metternich szekundánsai. A Habsburgmonarchia első nagy krízise tehát szerencsésen elmúlt. Oka nem volt más, mint hogy a nyugati fejlődés árja oly nagyszabású mozgalmakat indított meg, melyeknek közepette a monarchia, fejletlensége következtében, csak gyengén állhatott. A menekülés oka viszont Európa antagonizmusaiban és az ausztróföb tendenciák fejletlenségében keresendő. Metternich, úgy látszik másképp gondolkozott és vélt művét a szent szövetséggel, e konzervatív ententetal koronázta, melyben a császárt, a cárt és a porosz királyt a német szabadszellemű mozgalmakra, a forradalom ültetvényének tovább virágzására való utalással egyesítette. A konzervatív politika Anglia közreműködésével elfogadtatott a Balkánra nézve is; a statusquo maradjon, amíg lehet. A konzervatív lavirozás e politikáját, melyre a bécsi udvart veszedelmek ihlették, a veszedelmek kibőjtölése után persze revideálni kellett volna; de ez Bécsben nem történt, mert egy új politika direktívái még nehezen voltak fellelhetők. Azonban a német polgárok nem vélték mint az uralkodók, hogy ők a forradalmat, hanem hogy a zsarnokságot győzték le, és a liberális nacionalizmus lett az olasz és magyar politikai mozgalmak szervezője is. A magyar nemesség, melynek loyális magatartása Napoleon betörésekor, a monarchia legbiztatóbb élménye volt e szomorú időkben: a bécsi kongresszus után, míg Bécsben, a hagyományokat őrizték, pangásából a fejlődés útjára kelt. És Magyarországon az volt a haladás leggyorsabb útja, melyre ekkor a nemesség lépett. A monarchia pedig, konzervatizmusa következtében a nagy válságot még kétszer visszaidézte

A német nacionalizmus kezdetben az alkotmányt, később a régi birodalom restaurálását akarta. 48-ban az alkotmányt egész Németországban koncedálni kellett. Metternich megbukott. A junktim birodalmi egység és alkotmány között fel lett oldva és a birodalom egysége most már oly terv volt melyet a

Habsburgok habozás nélkül elfogadhattak. A Habsburgok a frankfurti országgyűlésen a nagynémetek mögé álltak. A németek túlnyomó többsége velük és alattuk akarta Németországot.

Csak a rivális Poroszország nem, azonban ez volt a legrendezettebb és legfejlettebb politikai viszonyok közt élő német állam, ez volt az állam, mely a német fejlődést politikailag képviselte. Nem is volt annyifelé angazsálva, mint a Habsburgok és a hatvanas években már túlerőt tudott ellenük állítani. Hasonlóan ellene volt a nagynémet birodalomnak az osztrák ipar és kereskedelem; protekciós piachoz szokva a monarchia fejletlen közgazdaságú területein, félt az északnémet versenytől. Az osztráknémetek — és pedig főleg a csehországi, most all-deutsch és radikálisan nemzeti németek — iparkamaráik útján tiltakoztak és memorandumoztak a német vámegység ellen.

Ha Ausztria komolyan szakít a tradíciókkal, német politikájában tántoríthatatlan és 48-ban kiegyezik a magyarokkal, mégis túlsúlyba kerülhet, hisz 50-ben (Ölműz) még enélkül is meg tudta még alázni Poroszországot. De Bécsben akkor még nem nyugodtak bele az alkotmányos érába, (bizalmatlanok voltak a liberális nagynémetekkel szemben is). És mikor a magyar liberális nacionalizmus Magyarországot képére akarta formálni, a Habsburgok azt az ütőkártyát játszották ki ellene, melyet ellenük is kijátszott már a történelem. Mozdósították a magyarok ellen a nemzetiségeket. Egyszerre lekötve azonban olasz felkelések által is, helyzetük mégis kritikussá ion. Minél fejletlenebb egy nép, annál nehezebb mozgásba hozni és vezetni, annál könnyebb meggátolni összműködését. Ezért gyengébb ma Oroszország, mint Németország, dacára hogy több lakosa van; ezért nem tudtak a nemzetiségek se 48-ban a magyarokkal szemben érvényesülni. A magyar szabadságharcosok fényes győzelmeket arattak és a Habsburgokat detronizálták. Ez volt a monarchia második nagy krízise, de Poroszország nem használhatta ki, mert a porosz király is úgy csüngött még az abszolutizmuson és a szent szövetségen, mint az osztrák császár. Hogy Magyarországot pacifikálni lehessen, a szent szövetségnek, Oroszországnak kellett működésbe lépnie. Utólszor volt. A nemzetiségek presztízsét nem gyarapította gyenge ellenforradalmuk; ezt az abszolutizmus alatt és 67-ben meg kellett érezniük. Ez különben velejárt a statusquo balkánpolitikával, mely a balkánnépek lasúbb fejlődését kívánta.

De Ausztria presztízsze se gyarapodott és ami a legfontosabb volt, 49 után se szakított a konzervatizmussal. Ugy mint III. Napoleon, sokan meg voltak győződve kortársai közül Ausztria közeli bukásáról; az olcsó sikerekre vágyó Napóleont e meggyőződése osztrákelenes politikára vezette (Olaszországban). I. Miklós cár elérkezettnek vélte az időt balkáni előnyomulásra (1854); azt hitte, hogy Ausztria már csak uszályhordozója lehet. Schwarzenberg ugyan à la Metternich frontváltózással ellene fordult, de jobb lett volna á la Metternich várnia

míg előbb Poroszországgal végzett. Schwarzenberg valószínűleg azt hitte, hogy 50-ben Olmützben már végzett Poroszországgal. Csakhogy minden olyan végzés, mely a német kérdést nem oldotta meg, csak elnapolás volt oly időkre, mikor a helyzet Poroszországnak fog kedvezni.

A krímháborúban különben Szardínia is részt vett mint nyugati nagyhatalmak szövetségese. Számítása az volt, hogy Ausztria Oroszország mellé áll, és ekkor az olasz tartományokat francia segítséggel magához válthatja. Ezt Ausztria, semlegességével nem kerülte el, csak 1859-re halasztotta; Szardíniának Napóleonnal már perfekt egyezménye volt. De az olaszok 59-ben sem kaptak meg mindent, amit Ausztriától vártak és mikor 66-ban a poroszok harcra készek voltak, megint háborút izentek az olaszok is. Természetesen ez volt a perc, mikor a poroszok a háborúra a legjobban el voltak készülve; Moltke már hat éve kidolgozta volt haditervét, Roon 61-ben keresztül vitte a túlerőhöz szükséges véderőreformot; Bismarck erre provokálóan lépett fel és kitört a háború. Ausztria türelmesen bevárta volt ezt az időt, mert amikor még erősebb volt, a Metternich-éra hagyományain csüngött. 66 a monarchia harmadik nagy krízise volt. Ha egyesülnek 66-ban összes ellenségei, ha részt vesz a háborúban Oroszország vagy a magyarok és a balkániak is, Ausztria nemcsak vereséget szenvedett, de meg is semmisülhetett volna. Ez mért nem történt meg és mi lett az ausztrófőb erők szétforgácsolásának a következménye?

V. Kiegyezések, pánszlávizmus és hármasszövetség

Oroszország a hatvanas években bizonyos fölényes baráti viszonyban állt Poroszországgal. Ezt azért tehette, mert míg Oroszország egy fejlődési etap elején tartott és amennyiben azon fejlődési etapon egyáltalán lehetséges konszolidáció, konszolidált viszonyok között is élt: azalatt Németország egy fejlődési etap végén, az átmenet krízisében állt és lekötve a belső átalakulás által, pártokra oszolva a belső átalakulás jegyében, kifelé nem mutathatott erőt. De azt érezték Németországban, hogy mihelyt ezen a krízisen túllesznek, emancipálódniuk kell Oroszországtól, amelynek segítségét tehát nem szabad a válság megoldása körül igénybevenni.

A magyar függetlenségért se volt oka Poroszországnak a lelkesedésre. Már csak német nemzeti szempontból is kívánatosabb volt a magyarok megmaradása a Habsburgok alatt és az meg pláne bizonytalan volt, hogy a porosz külpolitika rendszerébe fogna kelleni beállítani a független Magyarországot. A magyar kérdést óvatosan kellett kezelni Oroszország miatt is, nemcsak mert Oroszország egyszer már érdekelve érezte magát abban, hogy Magyarország a függetlenségét ne vívja ki, hanem leginkább azért, mert Oroszország érdekszféráját kiterjeszhetné Magyarországba, mikor a német birodalom még nem

alakult és nem szilárdult meg. És az orosz fölény, csökkenés helyett, esetleg még gyarapodna is. Németország, Francia- és Oroszországok közzé szorulva, melyek mindegyikével könnyen összeütközhetnek és melyekkel szemben így egy kontinentális hatalomra se számíthat, állandó veszélyben élne. Csak egy konszolidált Habsburgmonarchiával, melynek tartania kell a hatvanas években divatba jövő pánszlávizmustól, lehetne Oroszországot sakkban tartani. Amíg majd Oroszországnak is kríziseken kell keresztülmennie. Persze féltő volt, vajjon egy konszolidált Habsburgmonarchia nem akarná-e visszaszerezni az elvesztett németországi pozíciót? Ez nem látszott valószínűnek. A Habsburgok német politikája ugyanis mindig a birodalom-béliekre támaszkodott, kiktől most elszakadt és sose a monarchiabeliekre, kik most alkotmányra, parlamentre vártak és a jövő politikáját befolyásolni remélhették. És az osztrák revanche ellen, mely csak egy porosz-francia háború esetében vált volna különösebben jelentőségessé, még mindig lehetett Oroszországra számítani, mely a krími megalázással nem vélte balkánmisszióját befejezettnek, alkalomadtára új harcot tervezett és a pánszlávizmust protezsálta.

De ha Poroszország nem is kívánhatta az orosz beavatkozást, vajjon nem volt-e Oroszországnak annál több oka a beavatkozásra? Nem. Mindenekelőtt megjegyzendő, hogy Ausztria hűtlensége Oroszországot természetesen nem térítette el a konzervatizmustól. Hogy mennyire félték a cári udvarban liberális befolyásoktól, erről II. Miklós nyilatkozott, mikor azt mondta, hogy az orosz katonák minden balkánháborúból demoralizálva térnek haza, mert ott szabadságharcosokkal érintkeznek. Mindazonáltal — legalább a pétervári szalonok közvéleménye szerint — a Balkán mindinkább becsületbeli ügye lett Oroszországnak; és minden kormány függ a társaságtól, melyhez a kormányférfiak tartoznak. Ahogy egy demokratikus kormány a néptől, úgy függött az orosz abszolútizmus az orosz „sphaeráktól”. Persze, valami nagy koncepció és ehhez méltó határozottság az orosz külpolitikában nem lehetett, csak a belpolitikában lehetett volna. Egyelőre a belügynek hátráltatniuk kellett a külügyeket; ipar és emberfölösleg nélkül minden expanziós politika erőltetett; természetes segítő társak nélkül való. Míg egy nagy iparral és külkereskedelemmel bíró nemzet terjeszkedésében a *vis inertiae* mint hajtóerő működik, addig az orosz expanziós politikára csak mint a nehézkesség, a visszaesés és magábaroskadás tényezője lehet hatással. Azonkívül csak egy demokratikus állam éléről van áttekintés az állam erői felett és lehet számítani rájuk. Akik Oroszországot kormányozták, sose érezték Oroszországot oly nagynek és hatalmasnak, mint a pétervári és moszkvai társaság, mely csak a térképet látta. És ez a társaság nyugati nacionalista hatások alatt mindig hajlott rá, hogy belesodorja Oroszországot balkáni hadjáratokba. De 66-ban még élénken élt az orosz társaságban a krímháború

emléke és képtelenség lévén Oroszország erőit áttekinteni, a társaság főleg az emlékekhez tartotta magát, és nem mert aktív politikát sürgetni. A panszlavizmust, mint eszmét kezdte szélesebb körökben propagálni és a szervezkedési akció a társaság politikai érdeklődését még kielégítette. Az orosz balkánpolitika nyugodtan konzervatív lehetett. Konzervatív volt azért is, mert Obrenovics Mihály nagy terve, az összes délszlávoknak, mint szerbeknek egyesítése és emancipációja az orosz diplomáciának kellemetlen volt. Mihály korszakos sikerét a belgrádi pasa ellen, kinek 66-ban kellett a fejedelemségből kivonulnia, nem is az szoknak köszönhetni, de Mihály még többre is tort Oroszország ignorálásával; bolgár felkeléseket szított Montenegróval szerződött a magyar emigránsokkal konspirált. Az oroszok Szerbiában pópák, rubelek, mindenrendű malkontensek és a Karagyorgyepártiak közreműködésével oppozíciót szerveztek ellene és Mihály meggyilkolását (1867-ben), nem alaptalanul, orosz befolyásra vezetik vissza. A San Stefanoi békéig a szerb kétségtelenül a hegemon nemzet volt a balkáni szlávok között és hogy a hegemoniából még nagy birodalom lesz, sose látszott oly valószínűnek, mint Mihály fejedelemsége alatt. Mihálynak ezért már küzdenie kellett az orosz féltékenység ellen és ez majd a portával, majd Ausztriával sakkozta Szerbiát. Az oroszok más eszközökkel azt tették Szerbiával szemben, mit később Ausztria: a saját fejlődésük elmaradottsága miatt még nem látván tisztán, hogy túlsúlyukat mikép érvényesíthetik, egyelőre csak azon voltak, hogy mindenki másnak a fejlődését is hátráltassák, nehogy valaki elébük kerüljön és a konstelláció még romoljék is. A belső fejlődésükben elmaradt nemzetek külpolitikájában ezzel a Rontó Pál igyekezettel mindig találkozunk és ez nem is lehet máskép.

Ami a magyarokat illeti, a szabadságharc legyőzetése után kétségtelenné vált, hogy vagy az uralkodóházzal, vagy a nemzetiségekkel ki kell egyezniük. Kossuth ez utóbbi mellett tört lándzsát, az ő eszménye a nemzetek szabad fejlődése volt, mely eszmény 48-ban arra indította az akkor száműzetésben élő Obrenovics Milost és Mihályt, hogy Zágrábban és Újvidéken a magyarokhoz való csatlakozásra szólítsanak fel. De süket fülekre találtak, és Kossuth, aki akkor még erősen gyökeredett a magyar dzsentriben, meg is nehezítette dolgukat, minden koncessziót megtagadván. Később, az emigrációban, Kossuth politikája elszakadt dzsentri-gyökerétől. De épen ezért természetes — és természetes különben is —, hogy a dzsentri, az a társaság, melynek a levegőjét szította a magyar politika, az emigrációs Kossuth politikáját már nem vette komolyan: se a balkánfederáció tervét se a nemzetiségek egyenjogúsítását. Tehát csak a Habsburg házzal való kiegyezésre pályázott. Uralmát az abszolútizmus alatt is megőrizve a nemzetiségek nagyobb tömege fölött, nagyon erősnek érezte magát és kiadta a jelszót, hogy várni tud. Szupremáciája, mely a szociális erőeloszlásban gyökerezett

csakugyan csak messzemenő szociális intézkedésekkel volt támadható s ilyenektől a Habsburg-monarchiában a XIX. században nem kellett tartani. A Habsburgoknak ellenben sürgőssé vált a kiegyezés, mikor az abszolutizmus balsikerei miatt lejárt a magát, az alkotmányt viszont a magyarokkal való kiegyezés nélkül, többszöri kísérlet dacára nem tudták életbe léptetni. A magyarok rezisztenciájukkal kieroszakolták, hogy Magyarország jövő fejlődésének alapját az akkori erőviszonyok képezzék, melyek a magyarok számára szociális helyzetük miatt nagyon kedvezők voltak.

Olaszországról most csak ennyit: Bismarck 66-ban nem ígért és nem adott az olaszoknak csak annyit, amennyire éppen szüksége volt. Franciaország, mihelyt a poroszok az osztrák házzal szemben túlsúlyba kerültek, már nem engedhette meg magának azt a luxust, hogy Ausztria ellensége legyen. A német konszolidáció Poroszország alatt Franciaország európai helyzetét egy csapásra megszüntetheti, porosz-francia háború nélkül is. Porosz-francia háború ezt legfőljebb megakadályozhatja, Franciaországnak ezt a háborút tehát akarnia kell (ha meg akarja őrizni túlsúlyát) és Bismarck a porosz-francia háborút ezért egész biztosra vette. Akarta, mert tudta, hogy nem kerülheti el, (már számolt vele a königräzti csata után, mint ennek közvetlen következményére). De ő jobban tudta, mint az akkori franciák, hogy nekik milyen politikát kell követniök. Korruptabb és céltalanabb politika, mint a harmadik császárságé, fecsérlőbb háború, mint francia szempontból a szabasztopoli és szolferinói, még nem volt. Hogy egy kalandor császár ilyen politikát űzött, az nem csodálatos. De hogy miért űzhette Franciaország hátán egy kalandor a politikáját, hogy mik az okai Franciaország visszaesésének, ez az újkori történelem legérdekesebb problémái közé tartozik. Talán helyes vélelem, hogy a franciák számára csak a forradalom után nyílt meg a reális hegemonia lehetősége, azonban I. Napoleon elfecsérelte a forradalom erőit. XIV. Lajos és III. Napoleon hatalma viszont szükségszerűen efemer jelentőségű volt, mert Lajosé pld. onnét keletkezett, hogy amaz erők, melyek a belső fejlődés biztosítására éppen hogy felszabadultak, ehelyett hódító hadjáratokra indultak. A két Napóleon alatt hasonló dolog történt. Éppen amaz időkben, mikor Franciaországban máskülönben a munkások elszaporodása és az ipar hatalmas fellendülése lett volna észlelhető, a franciák inkább háborúban élték ki erejük felbuzdulását. A hiúság szórakozott, vér és idő veszett. Akik munkások lehettek volna, hadban elvérzettek. Az ipar fejlődése kisebb méretű lett, mint az angol és német példát véve mértékül, lehetett volna; munkások után erre már nem is mutatkozhatott nagy kereslet, minek következtében aztán a népszaporodás is stagnálni kezdett. Egy ország, mely oly magas fejlődési fokon oly gyéren lakott, mint Franciaország, csak a tőkés ország lehet. A töke-koncentrációs irányzat aztán még inkább hátráltatja a szaporodást.

A Balkánnak a szultán 66-ban még ura volt; még nagyobb súllyal nehezedett a Balkánra az orosz hatalom. Ez ellene volt a délszlávok emancipációjának. A szerbekre, ha másképp nem bírt velük, mindig rá tudta szabadítani a portát. De a felszabadulás hagyományai, a félévszázados védnökség és az orthodoxia révén különben is nagyobb befolyása volt a szerbekre, mint a szerb nemzeti politika eszméinek. Míg 48-ban az Obrenovicsok a magyarok érdekében próbálkoztak, az orosz szankció útnak engedte Magyarország ellen Knicsanint. Mert Szerbia semleges volt a Krím-háború alatt, ezért a Karagyorgyéknak hamar rá bukniuk kellett. Az oroszok Mihállyal elbuktatták Mihály független politikáját is, és 72-ben megszervezték a bolgár exarchátust is, hogy a bolgárokat kivonják a szerb befolyás alól.

Mindent egybevéve: a Habsburgok ellenségei egymásnak ellenségei is voltak, és fejlődésbeli különbségek miatt egyik csoportjuk már kivívhatta azt, amit a Habsburgoktól akart, mikor másik csoportjuk számára még céltalan volt, hogy a viadalt sürgesse. Ezzel útjaik elváltak.

Ugyanis Königrätz után a következő szituáció jött létre:

I. A Habsburgok visszatértek a konstitúcióhoz és megcsinálták az osztrák-magyar kiegyezést, melyből a monarchia jövő szervezete önként következett. A magyarországi nemzetiségek ügye magyar belügy lett; tiltakozásuktól a XIX. században nem kellett tartani. A csehek közjogi igényeit a dualizmus ignorálhatta, mert a csehek se tehettek egyebet, — amit ugyan nem láttak be mindjárt, de Taaffe alatt már belátták. A lengyeleket lekenyerezték a galíciai kiskirályság kezükre szolgáltatásával és ezzel el voltak intézve egyelőre a ruthének is. A galíciai autonomisták így már beolvadtak a konzervatív párt jobbszélsői közé és minden osztrák kormányt támogattak. A Habsburgmonarchia délszláv kérdései egyelőre csak provizórikus megoldást nyertek, nem érezvén magában senkise Ausztria és Magyarország csúcán inspirációt, hogy a délszláv fejlődést siettesse. Ami Deák kortársa számára nem is lett volna könnyű.

II. A porosz-francia háború előtt Beust, a még Németország-koj bevándorolt miniszter, revanchera dolgozott, de a monarchiában nem talált elég támaszt és le kellett mondania. Az orosz társaság akkoriban már nagyon lelkes volt, a pánszlávizmus már nagyon divatos, a szerbek és a magyarok között már megszakadt az összeköttetés, a csrnagorcok és bolgárok már nem pihentek, a krimi győző ellenben bajba került. Az orosz társaság fedezte Oroszországgal Poroszország hátát és számított Oroszország hasonló szolgálataira. Mikor az ifjú Milán a portának hadat izent, az orosz társaságot már semmivel se lehetett megnyugtatni és Oroszország rövidesen belekeveredett a háborúba. Anglia és Ausztria-Magyarország felléptek ellene. Németország közbelépett, mint közvetítő, s Oroszország bízva Poroszország hálájában, elfogadta e közvetítést. De a berlini kongresszus

után megbánta; Bismarck nem exponálta magát Oroszorszáért, a fiatal német gyarmatpolitikának meg akarta szerezni a kezdethez szükséges angol protekciót és Ausztria-Magyarországot meg akarta erősíteni békés német politikájában. Oroszország erre Németország ellen fordult, s keletkezett a német-osztrák-magyar szövetség, melyből csakhamar hármasszövetség lett, mert Olaszország Ausztriával szemben a königgrätzi csata és pláne a berlini kongresszus után senkire se számíthatott, ellenben Franciaországgal szemben, mellyel a Földközi tengeren most már versenyre kelt, mint a hármasszövetség tagja számíthatott valamire. A szláv kurzus, mely az osztrák belpolitikában csakhamar felütötte fejét s mely a Habsburg-monarchiát merész expanziós politikára vezethette, Bismarckot gyanakvással töltötte el; ezért többször közeledni próbált megint Oroszországhoz, és a monarchiát csak védte Oroszország balkánpolitikája ellen, de saját balkánpolitikájában nem támogatta. Ezen az alapon azonban nem leheteti Oroszországgal megegyezésre jutnia és az orosz-francia szövetség feltarthatlan volt.

III. Olaszország kilátástalanul állva Ausztriával szemben, oly politikára szorult, melyhez szüksége volt Németország-, és az akkori viszonyok között Ausztria szövetségére is. Erre a földközítenger-politikára Olaszországnak földrajzi helyzete miatt előbb-utóbb úgyis rá kellett térnie, de ha már egyszer rátért, többé nem hanyagolhatja el. Olaszország minden támadással Ausztria ellen kockáztatná pozícióját a Földközi tengeren, ha nem tudná egyidejűleg Angol-, Francia- és Görögországot is lekötni, vagy ha nem tudná biztosítani, hogy esetleges győzelem után, régi szövetségese kárpótlására a Földközi tengeren equivalens új szövetségese legyen.

* * *

Új helyzet csak akkor állt be, mikor Németország, mint kontinentális hatalom oly megdönthetetlen túlsúlyba került (minden szomszédjával szemben), hogy Ausztria-Magyarország szövetsége elvesztette számára eredeti jelentőségét. Egyidejűleg versenyre kelt a német az angol imperializmussal. A hármasszövetség feladata Németország szerint most az, hogy osztrák-magyar és olasz hadihajók angol és angolbarát hadihajókat a Földközi tengeren lekössenek. És mert Olaszország hajóhada nagyobb, jelentősége a hármasszövetségben emelkedett, Ausztria-Magyarorszáé meg csökkent.

VI. Kállay Béni politikája

Balkánpolitikánk, amíg Kállay élt, tehát Andrássy, Kálnoky és Goluchowski alatt tervszerű imperialista politika volt. Abból indult ki, hogy míg egyrészt Törökország már nem maradhat fenn sokáig és a monarchiának egy kis hatalomgyarapodás, ha ténylegesen is és nem csak látszólag az, nem ártana: másrészt a délszlávok nagyon messze vannak még attól, hogy szlovén,

horvát, bosnyák, szerb és bolgár kérdések helyett már délszláv kérdéssel álljunk szemben. Aminthogy a lüneburgi és a bajor paraszt, kettejük és a berlini hordár nem lehetnének egy nemzet tagjai, ha nem szövödnének fejük fölött egyazon hatalmas intelligencia szálai össze: ép úgy nem lehet, amíg ily intelligencia hiánya érezhető, délszláv nemzetről se beszélni. A fejlődésnek ebben a korszakában a jövő fejlődést még nagyon sokféleképp lehet befolyásolni. Kállay előrelátta, pl. Bulgária különállását, mikor még nem volt Bulgária és vele néhány oroszon kívül, ki a lokális viszonyokat jól ismerte, még senkise számolt. Ily viszonyok közepette nem lehetett még arra gondolni, hogy a Habsburgok jogára alatt délszláv vagy legalább horvátszerb egység teremődjön, mert miután az még nem volt a délszlávoknak se gazdasági, se szellemi szükséglete, nem lehetett még ily egyesítő törekvésekhez a népies erőket segítségül hívni. A monarchia szervezete még a dualizmusban is nehezen működött, megterhelve egy oly fejletlen nemzettel, mind amilyen akkor Ausztriához és Magyarországhoz képest a délszláv volt, az összműködés még több feltételtől és még nehezebben összeillő feltételektől jött volna függésbe. A délszlávok ép úgy terhe lettek volna a Habsburgmonarchiának, mint voltak egy ideig a magyarok is. Ez okból a következő politika látszott ajánlatosnak: oly pozíciót szerezni a délszláv világban, melyből az egységtörekvés korszakában majd kilehet törni jó auspiciumokkal, de óvakodni attól, hogy a délszláv nemzet gyermekbetegségei a monarchiát is inficiálják. Egyelőre meghagyni tehát Szerbia függetlenségét, csakhogy osztrák-magyar ellenőrzés alatt: védeni Bulgária függetlenségét, de csak gátul Oroszországgal szemben; elfoglalni Boszniát, Hercegovinát és a Novibazári szandzsákot, de még nem a többi délszláv tartományhoz való csatolás, hanem külön (még pedig katonai) adminisztráció végett. Az orosz befolyást, mely egyelőre a legveszedelmesebb konkurens, visszaszorítani és Szerbiát, egyelőre a reakciós eszközök felhasználásával is, — mert a délszláv világban egyelőre ilyeneket lehetett a legkönnyebben találni, — kényszeríteni, hogy egyedüli reményét a Habsburgmonarchiába vesse. Végül: bizonyos területeket előkészíteni arra, hogy egy esetleg eljövendő magyar (másutt német) imperializmus ne ütközzék zárt ajtókbá. Kállay e koncepció keretében a következőket tette: Mikor a berlini kongresszus után az orosz presztízis Szerbiában erősen megfogyatkozott, Kállay mint belgrádi követ kihasználta a konjunktúrát és Milánt valamint az industrialista klientelákat megnyerte az ausztrófil politikának. Ez Szerbiában 1900-ig érvényben volt. Andrassy figyelmét Bosznia okkupációjára, Kállay még mint magánember irányította volt; ugyancsak ő szervezte meg az okkupált tartományoknak ama közigazgatását, mely provizórikus feladatának a legjobban megfelelt. A többi balkánügyek intézésében is állandóan az övé volt a legnagyobb szó. Támogatta Bulgáriában a sztambulovistákat. Dél- és Közép-Mace-

dóniában a bolgár komitácsikat. Északmacedóniában az albán bandákat és mindezeknek szerbellenes működését. Szerbia tehát minden érdekszférájából kiszorult, hasonlóképp elvesztette Oroszország is régi befolyását a Balkánon. Szerbia közgazdaságilag egy gyarmat elbánásában részesült, de Szerbia helyzete oly reménytelennek látszott, hogy elterjedt Szerbiában a vélemény: Szerbia nem tud megenni a monarchia nélkül. A portán az albánok között és Romániában is praedominált a Habsburgmonarchia tekintélye. Minden készen várta a napot, míg a monarchia akcióképessé válik, hogy az erőszak és a partikularizmus világába, melyet már a saját ízlése szerint rendezett be, rendet és egységet hozzon. Ezalatt Zágrábban Khuen Héderváry azt figyelhette, hogy a fejlődési disztancia Magyar- és Horvátországok között inkább növekedik, mint csökken. De nehogy ez meg Szerbia malmára hajtsa a vizet, Milánnak ott reakciós politikát kellett üznie.

Sokan furcsálni fogják ama politika dicséretét, mellyel párhuzamos volt az „összes szerbek meggyilkolására” szervezett macedobolgár komité működése. De vajjon nem volt-e kegyetlen Cromwell és az egységet teremtő francia királyok is? Vannak korszakok és helyzetek, telve műveletlenséggel és széthúzással, mikor az ér a leggyorsabban célhoz és viszi a fejlődést a leggyorsabban előre, ki a műveletlenséget és széthúzást a legkönnyörtelenebbül használja ki. Ezekben a korszakokban és helyzetekben semmi felemelő nincs, de a világtörténelemből nem kapcsolhatók ki.

Kállay politikája végül mégis megbukott. Jól mondja egy szerb író, hogy az osztrák-magyar balkánpolitika e korszak alatt néhány ember kezébe volt téve; ezeknek állt és bukkott. Minden politika, melynek tényezői közé tartozik az erőszak is, így jár: azt, ha egy ember nem, akkor csak egy érdekelttség viheti keresztül, különben a kivitel körül közömbösség, ügyetlenség és tájékozatlanság döntenek. Kállay azon a helyen állt, ahol a legtöbbet végezhetette, de azon a helyen se végezhetett mindent, és végtelen sok baja volt külügyminiszterekkel, követekkel és konzulokkal. Viszont az osztrák-magyar ipar intenzív imperialista érdekelttsége még hiányzott, így a Kállay által elfoglalt pozíciókra nem jött utána senki.

A már létrehozott kedvező konstellációt vagy ki kellett használni vagy elromlik megint. Szerbiában a reakció Milán ellen mind erősebbé vált; egy csapásra ezt letörni és az országot elfoglalni, legalább provizórikusan: ez oly kérdés volt, melyet Sándor és Drága lemezárása (1903), valamint az orosz-japán háború kitörése (1904) kétszeresen aktuálissá tett. Az ausztrófil szerb politika Ausztria támogatására mindinkább rászorult, és e támogatásban vagy részesül, ami Szerbia függetlenségének véget vet, vagy elbukik. Kállay, döntésre kerülvén a sor, elhunyt. Szerbiában győzött az oppozíció, mely az ausztrófil Miláni kor-

mányokkal szemben természetesen ruszofil volt, visszajöttek és berendezkedtek a Karagyorgyék és az oroszpart A Ballplatz körül azt szerették volna, ha gazdasági háborúval el tudják érni, hogy

Karagyorgyék Obrenovics Milán politikájához vissza kényszerüljenek. Ezt a reményt azonban elrontotta a francia kormány, a tőke által már kiéheztetett Szerbiának hitelt szerezve. Szerbia oly kevésbé élvezte volt a monarchia által képviselt közgazdasági előnyöket, hogy elvesztésüket alig érezte. Nem Kállay volt az oka ennek a póruljárt rablógazdaságnak, de megakadályozni ő se tudta, hogy a protekcionizmus emlőjén nagyranőtt bécspesti bankérdekeltség rá ne vesse magát az új érdekszférára a maga módja szerint. Inkább protekcióra, mint expanzióra törekedvén, a Balkánnal kény erezte le az agráriusokat. Kállay alatt ez a rendszer főkép mégis a román vámhatáron érvényesült, de Aerenthal alatt orgjákat vélt ülhetni a szerb vámhatáron is Aehrenthal, modernkedésével, egyáltalán hajlott közgazdasági dilettantizmusra. Milyen nagy affért csinált a szandzsák-vasútból: (ahelyett, hogy megépítette vagy legalább hallgatott volna). Érdekeit közgazdászok besugásaira épített szerb politikájának vereségét persze a horvát-szerb koalíción bosszulta meg. Az annexiós csetepatéval, mely helyett elég lett volna egy titkos szerződés is a portával, nagyon felbosszantotta az ifjú-törökök erősítésén dolgozó német diplomáciát. Ezt azonban a triple-entente ellenkezése miatt — mellyel szemben a szövetségesre szükség volt — helyre kellett hozni, miért is Aehrenthal eltérően minden elődjétől, Törökország integer resztaurálásának alapjára helyezkedett, aminek jeléül a Szandzsákot visszaadta. Ezzel a bolgárokat elidegenítette magától és ugyancsak emiatt nem tudta később a felkelő albánokat se támogatni, úgy, hogy ezek Montenegróhoz fordultak. Helyreállt az orosz befolyás most Bulgáriában is, jel adatott Törökország feldarabolására és a triple-ententenek alkalma nyílt, hogy az európai Törökország ellen mért döntő csapást mint hármasszövetségi akciók következményét vezesse be. A németbarát ifjútörök kormányt ezzel bukásba remélték dönthetni, de az ifjútörökök már előbb megbuktak, mert vezérük, Mahmud Sefket basa, látván a bekövetkezendőket, még jókor visszalépett, hogy még egyszer feltámadhasson. Az európai Törökország romjain feltámadó ifjútörök kormány aztán Drinápoly visszafoglalásával újra gyökeret vert. Amennyiben tehát az annexiós válság lebonyolítása németellenes intrikára csábított: ez nem sikerült teljesen. De amennyiben maga után vonta a balkán-szövetség létesülését: a Habsburgellenes orosz intrika kezére játszott. Ezek az intrikák azonban nem a legjelentőségtebb dolgok: hogy az ifjútörökök hány évig mozognak a háttérben, hogy Izvolszky mikor dörzsöli a kezét: ez elvégre csak környezetük számára fontos. Történelmileg az fontos az annexiós válságból, hogy Aehrenthal baklövésai után, szakított a tradíciókkal és a balkán-népeket magukra hagyta. Balkán-szövetségük Berchtold hivatalbaléptekor már elhatározott dolog volt.

Az elszalasztott jó konjunktúra és az Aehrenthal által nagy gesztussal kiutalt előlegek után Berchtold nagyon nehéz időben lépett hivatalába. És helyzete annál súlyosabb volt, mert a bajok nemcsak Aehrenthal ügyetlenségéből eredtek, hanem mert Aehrenthal az egyetlen külügyminiszter is volt, akit a monarchia közvéleménye nagyra tartott. Kállay mögött nem állt közvélemény, de Aehrenthal mögött állt: ily kevés köze volt a közvéleménynek a Balkánhoz, ily kevés volt a monarchia a Balkánon valóságban érdekelve. Ezért nem tudunk Kállay személyes sikerein kívül a Balkánon sikereket elérni. És ezért kétes, vajjon lett-e volna hasznunk belőle, ha Kállay megéri, hogy sikereit készpénzre válthassa? Mert azt az időt már semmiesetre se érthette volna meg, hogy az elérendő eredményeket biztosíthatta is volna. Kállay és Aehrenthal alatt a balkánpolitika a monarchia közvéleménye számára a monarchia közgazdasági fejletlensége miatt még nem volt életbevágóan aktuális és az elért eredmények ez állapotokkal kongruensek voltak. Aehrenthal politikája, ha csak az elért eredményeket nézzük, maszkírozott visszavonulás volt érdektelen érdekszférákról s ez volt az oka, hogy a közvélemény a pártjára állt.

Azonban úgy a monarchia közgazdasága, mint a délszlávok már válság és fordulópont felé közeledtek.